

да је први индекс, с именима и титулама царева, оптерећен претераном педантношћу. Каког смисла има одвајање *δημηρχική* од *ἐξουσία* у царској титулатури, или *pater* од *patriae*, или *pontifex* од *maximus*, или *tribunicia* од *potestas*, итд.? То доводи само до непотребних понављања истих формула.

Техничка опрема књиге је врло добра, слог јасан, илустративни материјал одличан. Штампарске грешке су ретке: на стр. 10, у наслову Делакулоншевог дела, уместо *et* *seux* de l'Axios треба *à* *seux* de l'Axios; на стр. 36, 10. ред одоздо, уместо *troisième* *ligne* треба *treizième*; на стр. 63, у тексту натписа, треба ознаку 8. реда спустити за један ред; на стр. 67, последњи ред текста, треба исправити број миљоказа 249, уместо 259; на стр. 72, у последњој реченици напомене са претходне стране, исправити *à la construction des routes*, уместо *toutes*.

Но, оставимо ове непријатне и неизбежне ситне пропусте који не утичу на квалитет дела и вратимо се ономе што чини његову главну вредност. То је, уз исцрпне, темељне, широко постављене и добро обавештене коментаре, о којима смо већ говорили, сама едиција миљоказа. У том погледу G.—H., су дали узорно дело. Текстови натписа су проверени, засновани на ревизији камена, отисцима и ранијим издањима, с поузданим критичким апаратом. Пожељимо да и следеће свеске серије *Meletēmata* атинског Центра за проучавање грчке и римске прошлости буду подједнако успешне!

Београд, 20. XII 1986

Фанула Папазојлу

MANOLIS ANDRONIKOS, VERGINA, The Royal Tombs and the Ancient City, Ekdotike Athenon S. A., Athens 1984, 244 страна са 216 илустрација, махом у боји.

У издању Ekdotike Athenon изашла је недавно на грчком и на енглеском језику монографија Вергине из пера њеног главног истраживача Манолиса Андроникоса. Монографија говори о овом налазишту уопште, но тежиште ставља на велики тумул са краљевским гробовима, посебно на најбогатији и најзначајнији међу њима, „Филипов гроб“. Књига не располаже уобичајеним критичким апаратом нити улази у дубљу анализу материјала већ више говори о самом открићу и даје веома добре илустрације највећег броја нађених предмета. И поред тога, како сам аутор износи у предговору, њена појава у овом облику је била нужна из два разлога. Једно, што је ово велико откриће, уз минојску варош на острву Тири ваљда највеће археолошко откриће у Грчкој последњих деценија, било до сада познато по више краћих и непотпуних извештаја и саопштења, без довољно илустрација, који нису могли у пуној мери да обавесте заинтересовану публику о ономе што је нађено, и друго, што се претпоставља да ће до детаљне и дефинитивне научне обраде читавог налаза проћи још доста времена те би и шира публика и научна јавност били ускраћени још дуго тог задовољства да поближе упознају овај богати и изузетно значајан археолошки материјал. Уважавајући ове ауторове разлоге, желимо да овде скренемо пажњу наших археолога као и свих љубитеља класичних старина на ову књигу која и поред популарног карактера и непотпуно објављеног материјала, без планова и свих откривених предмета, даје доста јасан увид у Андроникосово откриће и својим јасним и одличним илустрацијама пружа могућности и за један број упоређења и оцена.

Први, мањи део књиге посвећен је старинама Вергине где аутор говори о самом налазишту и историји археолошких истраживања на овом месту. На Вергину као археолошко налазиште први је скренуо пажњу Leon Heuzey у својој још увек корисној књизи „Mission en Macedoine“ (Paris 1876), али су ископавања под руководством К. А. Ромајоса и касније М. Андроникоса почела тек пред други светски рат и са краћим прекидима трајала до дана-

шњих дана. Вергина је дала три категорије споменика — велику некрополу са тумулима из старијег гвозденог доба, остатке античког града у коме су најзначајнији архитектонски споменици пространа палата (са. 105X90 м величине), театар и мали храм посвећен богињи Еуклеји, и најзад више зиданих македонских гробница, често са сликаним зидовима, којима припадају и три, краљевске гробнице из великог тумула, откривене 1977 и 1978 г. У другом већем делу публикације Андроникос говори о ове последње три гробнице које су изазвале толики интерес стручњака и лаика. У првом одељку расправља о идентификацији места (можда је овај део требало да буде ближе почетку књиге) и следећи Н. Г. Л. Хамонда долази до закључка да Вергину треба поистоветити са Аигаима, градом који је пре Пеле био престоница Македонаца. Затим следи хронологија открића гробница са свом драматиком, узбуђењима и другим збивањима који су га пратили, и најзад опис самих гробница, зидних слика и материјала нађеног у њима.

Прва од три гробнице — „Гроб Персефоне“, мањег обима (са. 3×2 м.), био је раније отворан и опљачкан те су уз безначајне керамичке фрагменте по томству остали сликани зидови: главна композиција представља Хада који на четворопрегу отима Персефону уз Хермесову асистенцију, док су на осталим зидовима насликани Деметра и три Парке. Друга гробница, „Филипов гроб“, већих је димензија и састоји се од предсобља (4,46 × 3,36 м.) и главне одаје (4,46 × 4,46 м.) који су оба били покривени таваницом у облику бачвастог свода. Изнад врата предворја насликана је у фризу композиција лова, дугачка 5,56 и висока 1,16 м. У предњем делу гробнице откривени су богати прилози од бронзе и злата махом оружје — и камени саркофаг са мањим златним ларнаксом у њему са остацима спаљене женске особе; у главној одаји је такође нађен мермерни саркофаг са већим златним ларнаксом и спаљеним остацима мушкарца, док се дарови састоје од кревета украшеног фигурама од слоноваче, сребрног и бронзаног посуђа, бронзаног и гвозденог оружја, златног венча и позлаћене сребрне дијадеме. Трећа гробница, тзв. „Принчев гроб“, како ју је Андроникос назвао, такође се састоји од две просторије, предсобља (3×1,75 м) и главне одаје (3×4,03 м) са засвођеном таваницом. У предњем делу треба поменути сликани фриз са представом двоколица на сва четири зида. Спаљени остаци умрлог, дечака између 13 и 16 година, налазили су се у великој сребрној хидрији са поклопцем, украшеној златним венцем. Остали прилози у гробу састојали су се од кревета, такође украшеног фигурама од слоноваче, сребрног посуђа, и бронзаног и гвозденог оружја, знатно сиромашнијег него у претходној гробници.

У закључку монографије Андроникос истиче да је овде свакако реч о краљевским гробницама и претежно расправља о идентитету покојника из Филиповог гроба. Насупрот мишљењима да је овде са женом Еуридиком сахрањен Филип III Аридеј, син Филипа II и полубрат Александра Македонског, који је убијен 317 и свечано сахрањен 316 г. у Аигаима, мишљењима која се заснивају претежно на појави краљевске масивне дијадеме и бачвастог свода у Филиповој гробници, два елемента који се у Македонији обично датују после Александрова похода на исток (уп. Phyllis V. Lehmann, *AJA* 84, 1980, 527—531; иста, *AJA* 86, 1982, 437—442; A. M. Prestianni Giallombardo — B. Tripodi, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, ser. III, vol. X, 3, 1980, 989—1001, итд.), Андроникос претпоставља на основу више индиција, као што је то изнео и у претходним извештајима, да је реч о Филипу II, оцу Александра Македонског, који је убијен и сахрањен у овом граду 336 г. пре н.е.

Међу главне разлоге за овакву идентификацију Андроникос убраја податке са терена који индицирају да је непосредно после спаљивања покојника уследила сахрана што код Аридеја није био случај, затим постојање посебне одаје, „херејона“, изнад гроба која се да боље узети за Филипа II него за Аридеја, као и зидање и затварање главне одаје одвојено од предворја у коме аутор претпоставља да је била сахрањена једна од Филипових жена, Клеопатра или можда Меда, што се може објаснити Александровом журбом да што брже обави очеву сахрану и затим напусти Аигаје и похита у Пелу да се крунише и учврсти краљевску власт. Аутор такође истиче богатство оружја у гробу, нарочито велики штит и златни тоболац, и представу лова на фризу

(где покушава да у двојци од тројце коњаника препозна Филипа II и Александра), као и друге елементе који много боље одговарају Филипу II него нератоборном Аридеју. Овоме треба додати и антрополошку анализу по којој је у Филиповом гробу сахрањен мушкарац између 40 и 50 година што би говорило у прилог Андрониковој претпоставци, а треба истаћи и то да су тројица енглеских стручњака, J. Musgrave, R. A. Neave и A. J. Prag поднела саопштење на XII конгресу класичне археологије у Атини 1983 г. где тврде на основу анализе и реконструкције лобање из Филиповог гроба да је реч о особи са раном од стреле у десној очној дупљи, податку који се слаже са информацијама из античких извора о Филиповом изгледу.

Уопште узевши своје мишљење аутор износи веома сугестивно и можда са више жештине и жара него што би се то очекивало мада се то, с друге стране може разумети када се има у виду да је реч о истраживачу који саопштава своје откриће и да књига нема научни него више популарни карактер. Међутим, баш из тих разлога, без обзира на велики број индиција које му дају за право, треба сачекати појаву опсежне научне публикација са комплетним нађеним материјалом, нарочито свим керамичким фрагментима, затим ситуацијама и плановима са терена, пре дефинитивног прихватања оваке идентификације мушке особе сахрањене у главној одаји „Филиповог гроба“.

Најзначајнији налази овог комплекса су несумњиво две зидне композиције — „Отмица Персефоне“ у „Гробу Персефоне“ и „Лов“ у „Филиповом гробу“, јер су то прва оригинална монументална остварења грчког класичног сликарства која су допрла до наших дана. Све до сада познато сводило се на другоразредна дела — као нпр. надгробне стеле из Пагасе — или на римске копије грчких оригинала. „Гроб Персефоне“ се на основу керамичких остатака датије негде у средину IV века те Андроникос претпоставља да су гробницу сликали мајстори из радионице сликара Никомаха за кога се зна да је радио ову тему и иначе би познат по сликању двоколица и четворопрега. Лакоћа и бриљантност извођења у многome се слажу са Плинијевим подацима да се Никомах у сликању одликовао брзином и лепршавошћу те ће и горња претпоставка крити у себи део истине. За композицију лова у „Филиповом гробу“, прилично оштећену, Андроникос сматра на основу неких сличности са мозаиком Алексадрове битке у Помпејима, вероватно копијом слике Филоксена из Еретрије коју је овај радио за Касандра 317/316 г. пре н.е., да представља дело истог мајстора из младалачких дана. Овде треба, међутим, испољити више опрезности. Истина је да обрада дрвећа, нека коњска скраћења, коњске главе и поједини детаљи указују на паралеле између две слике, али како недостају друга дела из тог времена са сличном тематиком не може се оценити у којој су мери ови елементи постали општа места у грчком сликарству друге половине IV века и у којој били карактеристични за одређена имена и радионице. Вазно сликарство не даје потпуне одговоре на ово питање. У суштини реч је о две различите сликарске концепције. Док је у Алексадровој битци готово све подређено главном догађају — суочавању Александра и Дарија, а композиција се одликује потпуним јединством радње те су сви елементи тако и усклађени, лов из Вергине и поред извесних композиционих финеса и зналачких решења које Андроникос истиче, као што је нпр. вешто затварање површине фигурама људи и животиња на два краја, не представља никакво јединство акције него приказује низ епизода из лова од којих је некимa дата већа а неким мања важност. У тим условима није необично да десна страна композиције делује згуснуто и натрпано у односу на леву где су фигуре ловаца проређене и где поремећену равнотежу сликар покушава да ублажи убацивањем већег броја дрвета и појачавањем бачених сенки.

Младића на коњу у средини слике који баца копље удесно и није непосредно умешан ни у једну од ловачких сцена — његово учешће у лову на лава прилично је дистанцирано — Андроникос идентификује са Александром, док истовремено сматра да коњаник на десној страни који копљем задаје ударац лаву представља Филипа. То јесте могуће — млади коњаник у средини би по годинама одговарао Александру а коњаник идентификован са Филипом је ангажован у лову на лава што представља најважнију и најдраматичнију епизоду фриза, но такође није искључено да је умрли, уколико је уопште приказан на

слици, коњаник у средини који делимично одсутан лебди над ловачким збивањима и сем тога једини има венау око главе. Сам Андроникос помиње ову могућност и затим је одмах одбацује са мотивацијом да је овде сахрањена много старија особа од овог коњаника, но то не мора да буде одлучујуће. Са композиционе стране гледано, могло се догодити да је ова фигура смештена у средину композиције као најважнија и да је због тога при приказивању појединих ловачких епизода дошло до поменутог нарушавања равнотеже па и до неусклађености у пропорцијама између пешака и коњаника. Уколико би било тако, што нам са сликарског становништа не изгледа немогуће, онда би овај бледи и делимично незаинтересовани ловац пре могао бити Аридеј, млади и нератоборни владар него моћни и ауторитативни Филип II. Што је у гробници приказан у лову, за који, како кажу, није марио, постоји једноставно објашњење. После бројних Александрових лова у Персији, ова тема је постала омиљена у Македонији, како између осталог показују мозаици у Пели с краја IV века на којима се јављају неке позе ловаца и животиња са нашег фриза, те је смештање Аридеја у један овакав амбијент било разумљиво само по себи.

Овај екскурз нема за циљ да доведе у питање Андрониковову идентификацију особе у „Филиповом гробу“ са Филипом II, која нам и даље изгледа најприхватљивија, него да укаже да неке претпоставке у тексту могу и другачије да се виде и протумаче. Стога је потребно, понављамо, сачекати детаљну и дефинитивну публикацију ових гробница пре него што се потпуно и безрезервно сложимо са аутором књиге.

*Расићко Васић
Археолошки Институт,
Београд*

Примљено 12. XII 1985.

ERNST BERGER, *Der Parthenon in Basel. Dokumentation zu den Metopen. Studien der Skulpturhalle Basel, Heft 2.* Philipp von Zabern, Mainz 1986. Textband са 112 страна и Tafelband са 228 слика на 139 табли.

Пре неколико година скренута је у овом часопису (Жива Антика 29, 1, 1979, 182) пажња на велики партедонски пројекат који је у Базелу покренуо директор античке глипотоке Ернст Бергер са читавим тимом различитих стручњака. Циљ овог пројекта је да се у Базелу сакупе одливи свих постојећих делова скулптуралне декорације Партедона, како оних који јој сигурно припадају, тако и фрагмената који јој се приписују, да се анализирају и проуче и затим покуша реконструкција фигура и детаља који недостају тамо где је то на основу сачуваних фрагмената и цртежа из прошлих векова могуће. Овакав приступ обећава боље резултате од досадашњих уобичајених покушаја реконструкције делова који недостају у цртежу јер просторне реконструкције по свом карактеру могу на најбољи начин да исправе или потврде досадашње претпоставке као што, такође, могу да укажу на потпуно нова и неочекивана решења. Тако је Базел постао трећи велики партедонски центар, поред Атине и Лондона, оригиналан на свој начин, чији су значај и улога дошли најадекватније до изражаја организовањем Партедонског конгреса у овом граду априла 1982 (уп. Жива Антика 32, 2, 1982, 212—213).

Први резултати овог великог и оригиналног подухвата управо су презентовани публици објављивањем две свеске о метопама Партедона.

На Партедону су се налазиле 92 метопе — по 14 на источној и западној страни и по 32 на северној и јужној страни. Највећи део метопа на истоку, северу и западу намерно су оштетили као паганске споменике у 5 или 6. веку н.е. ратоборни хришћани, док је 1687 г. у време млетачке опсаде Атине експлозија турске барутане која се ту налазила потпуно уништила средње метопе на јужној и северној страни. Време је такође учинило своје.